

GÁBOR SÁMUEL

Egy túlélő számvetése

Márványi Judit: Kapaszkodók

GÁBOR SÁMUEL (1985) Budapest

Az 1974 és 1990 között több mint száz, 2015-ös újraindulása óta pedig újabb egy tucat kötettel jelentkező *Tények és tanúk* sorozat minden darabja a maga módján próbálja árnyalni a magyar történelemről alkotott képünket. Márványi Judit *Kapaszkodók* címmel a sorozatban megjelent kötete esszéket és visszaemlékezéseket tartalmaz. Ezekon keresztül szól magyar irodalomról (Nemes Nagy Ágnes költészetéről, Szép Ernő prózájáról), magyar írókról (Eörsi Istvánról, Mátyás Ivánról), a Kádár-kor kiadói gyakorlatáról, az 1940-es évek magyar történelméről (nyilas hatalomátvétel, Pest felszabadulása, háború utáni időszak), zsidóság és magyarság kapcsolatáról (Bibó István nyomán).

Az írások összessége azonban ezeken a tárgyi kérdéseken túl is mutat: belőle az 1927-ben született Márványi Judit életútját ismerhetjük meg szüleinek '45-ös halálától kommunista korszakán, majd ellenzékiességén át az MSZMP-ből való kilépésig. Márványi ugyanis a kötet gerincét adó szövegekben, a Bibó-émlékkönyvbe írt *Köszönet helyettben*, a Csalog Zsolt által lejegyzett, most először megjelenő „dokuportréban” és a *Szüleimről* című önéletrajzi írásban saját magát, felnőttkori sorsának alakulását vizsgálja és próbálja megérteni.

Önértelmezése saját *túlélő* voltából indul ki. Ami számára nem csak azt jelenti, hogy ő – sok más magyar zsidóval együtt, és még többekkel szemben – túlélte a zsidóüldözéseket. A túlélést, mindezekelőtt '45 januárjában, néhány nappal a felszabadulás előtt meggyilkolt szüleinek túlélését egész életét sújtó teherként, bűnként éli meg: „...a *fájdalom és a szégyen*, amelyet az okoz, *hogy túlélő vagyok* tizenhét éves korom óta” [kiemelések tőlem – G. S.] – olvassuk már a könyv első írásának első bekezdésében. A túlélő-lét így bár indokolatlan, mégis kínzó lelkiismeret-furdalást kelt: „Mi a húgommal túléltek, amibe 600 ezer magyar zsidó belepusztult. A szüleimet, drága, okos szüleimet valahol meggyilkolták. Nem tudtuk biztosan, pontosan, hogy hol, nem tudtuk meg, hogyan. Bosszúvágyat nem éreztem, gyűlöletet sem, csak iszonyatot. Megbocsátani nem tudtam és nem tudok senkinek, aki ezekben a szörnyűségekben részt vett. És elsősorban magamnak nem bocsátok meg soha. Túléltem, akiket a legjobban szerettem, akiknek a legtöbbet köszönhetem, és akik az életük-nél jobban szerettek bennünket” – áll az utolsó, szüleiről szóló írás végén.

A kötet legmélyebb és legfontosabb rétege azonban nem ez. Hiszen a magyarországi holokauszt mint *tény* (az ezt tagadni vagy relativizálni akaró, elszigetelt törekvések ellenére) jelen van a magyar köztudatban, a holokauszt-túlélők mint *tanúk* hangja pedig mára eljutott a magyar társadalom nagy részéhez. Márványi Judit könyve viszont nem a holokausztról való tanúságtétel. Márványi nem bújik saját túlélő volta, a holokauszt traumája mögé, hanem éppen ennek saját énjét torzító tragikus következményeivel, saját kommunista korszakával akar szembenézni. A számvetés tétje így a Rákosi- és a Kádár-korszak rémtetteire való saját vakságának, illetve e rémtettek fölötti szemet hunyásának minél pontosabb megértése. „A felnőtté válás és a szabadság ott kezdődik, amikor meglátjuk a merőben előzmények által meghatározott cselekedeteink silány voltát” – idézi Bibótól. Saját naiv kommunizmusát, majd a magyar kommunista rezsim iránti feltétlen lojalitását ugyan meg tudja magyarázni '44-es üldöztetésével, de ezzel nem mentheti föl magát az e rendszerek fenntartásában vállalt szerepének terhe alól.

1980-ban, a Bibó-émlékkönyvbe írt szövegében Bibó 1948-as, a zsidók deportálásához és megöléséhez asszisztáló vagy azt tétlenül néző többségi társadalomhoz intézett felszólítását vonatkoztatja, látszólag paradox módon, saját magára, az üldözések túlélőjére: „»Mindenkinek meg kellett volna és meg kell csinálnia a maga számvetését« – mondja Bibó, a hangsúlyt nem arra helyezve, melyek az érdemei, mentségei, hanem hogy miért felelős, milyen mulasztások terhelik. A Parasztpárt teoretikusa persze a lakosság nem zsidó részére gondolt – de nekem azóta ezerszer eszembe jutott, hogy a feledékenység nem utolsó a bűnök sorában. Engedtem, hogy levegyék rólam a gyász terhét; pontosan: jogomat a magam gyászához. Azonosulni akartam a kommunizmus eszméjében

összeforró kommunista közösséggel. Onnan nézve, ahol én voltam, idealisztikusan szép volt mindkettő. [...] De miért nem figyeltem fel az összeszorított szájakra, elharapott szavakra? Az országos félelemre? Hol volt az, amit úgy hívnak: én? Csak ismételhetem: azonosulni akartam.”

Márványi gesztusa, amellyel magára veszi Bibó nem zsidóknak címzett intelmeit, nem csak feületes kiterjesztés, nem az „ismerd meg önmagad” túlságosan is általános igazságának beleolvásása Bibó konkrét történelmi pillanatban elhangzó (kasszandrai) imperatívuszába. A felszólítás zsidókra vonatkoztatása levezethető egy nagyon is bibói gondolatból: amikor az üldözéseket túlélő zsidók az antiszemitizmus felszámolása és saját kisebbségi létük megszüntetése érdekében a kommunizmusba, mindenki egyenlőségének utópiájába menekülnek, akkor pontosan ugyanúgy bújnak ki a saját zsidóságukkal és valós társadalmi helyzetükkel való szembenézés alól, ahogy másfelől a magyar társadalom egésze menekül a zsidók elpusztításáért való felelősségének elismerése elől. Bibó háború utáni tanulmányaiban mindig hangsúlyozza, hogy a zsidóság kirekesztése nem egyszerűen a nem zsidók zsidókkal szembeni előítéleteinek következménye, hanem legalább ennyire zsidók és nem zsidók kölcsönviszonyából, egymásról szerzett tapasztalataiból és ezek sorozatos félreinterpretálásából is fakad; hogy az antiszemitizmus feloldására az internacionalizmus nem megoldás; hogy a zsidóságot nem lehet mindenestül asszimilálni, hanem *mint kisebbséget* kell a társadalom integráns részévé tenni. És Márványi Judit élete (utólag) kiegészíti és igazolja Bibó elméleti megfontolásait. A bibói perspektívából az ő (és a többi, kommunizmusba menekülő zsidó) sorsa elhibázott válasz a többségi társadalom – részben létező, részben vélt – antiszemitizmusára. A felismerést Márványi egyrészt saját élettapasztalatának, másrészt éppen Bibónak köszönheti.

Saját zsidóságának hatását a történelem megélésére legjobban az '56-os forradalomra adott zsigeri reakciója mutatja. „Mert én láttam '56-ban olyan felvonulásokat Budapest utcáin, amelyek ijesztően felhozták bennem a '44-es emlékeimet. Nem találkoztam sehol antiszemita jelszavakkal, pedig erre nagyon érzékenyen figyeltem – és valahogy mégis azt éreztem, hogy a zsidóságomban is támadva vagyok. [...] '56-ban a Wesselényi utcában végignéztem egy felvonulást, láttam azokat az arcokat [...], és azokra az arcokra az volt írva, hogy »hát akkor ölünk mi is!« És ahogy azt kiabálták – ez különös, hogy pont ezt! –, hogy »nem vagyunk mi fasiszták«, ütemesen ordították, és egyre hangosabban és fenyegetőbben, »NEM va-GYUNK mi FA-sisz-TÁK« – valahogy én ebben éppen hogy a faszizmus fenyegetését éreztem. Lehet, hogy csak a megtépázott idegeim miatt? Később sokat gondolkodtam ezen, és ma már tudom, hogy akkor nem volt igazam. RÉSZben volt csak igazam, nagyon kis részben – de valami igazam talán mégis volt.”

Zsidósága, kommunizmusa és '44-es tapasztalatai együtt teszik számára rémisztővé az '56-os tömeget, láttatják fasisztának a nem fasisztákat, zsidóellenességnek a kommunizmusellenességet, '44-nek '56-ot. Saját traumája által meghatározott és ezért szükségképp torz nézőpontjából a valóságról csak torz képet alkothat. Miközben másfelől – és talán ez a Bibó által leírt zsidó–nemzsidó kölcsönviszony legtragikusabb része – zsidók és kommunisták, és ezen keresztül zsidóellenesség és kommunizmusellenesség azonosítása a többség, és így az '56-os forradalom aktív résztvevőinek valós, szintén torzult valóságérzékelésből fakadó tendenciája is. Márványi '56 kapcsán ezt is megéri mint saját *belső*, csupa jó szándék kommunizmusának *kifelé* való végtelen problematikusságát: „'56 október 23-án összecsendült a DISZ, és elmentünk felvonulni – én is, velük. Úgy látszik, ez már a véremlen volt: szerettem felvonulni. És eleinte nagyon tetszett is a dolog [...] Meneteltem a többiekkel, tüntettünk, ott voltam, igen – egészen addig, amíg el nem hangzottak bizonyos, számomra elviselhetetlenül irritáló, szovjetellenes jelszavak – akkor ezt így címszavaztam magamnak: »fasiszta jelszavak«. Akkor én szépen le is léptem, valahol a Batthyány tér környékén. [...] Számomra ezeknek a nehéz napoknak a legrettenetesebb élménye az a felismerés volt, hogy itt utálják a kommunistákat. Nem volt mese, ezt most meg kellett értenem. És ezt nem lehetett megrendülés nélkül fel fogni. Hogy miközben mi itt egymást bolondítottuk, körülöttünk egy egész ország GYŰLÖLT minket! Eddig csendben – most pedig ez a gyűlölet szabad utat kapott.”

A tévedés felismeréséből ugyanakkor nem kihátrálás és újrakezdés, hanem kétségbeesett bezárkózás következik. „De hát, ha becsületes akarok lenni, mit kell tennem? Most, amikor mindenki ellenünk fordult, és elszabadult a pokol, nem bújhatok el, nem hagyhatom faképnél az enyémekeket! Volt, ami volt, de én kommunista vagyok, és ha kell, akkor ennek az ódiomát is vállalni fogom!”

Az egyszerre vonzó és ijesztő '56-os forradalom tehát nem vet véget a kommunizmusba menekülés illúziójának. De a kép mégis árnyalódik, és '68-ra Márványi feladja a pártban betöltött (nem túl

jelentős) pozícióit. A hatvanas évektől a Magvető Kiadót (akkori munkahelyét) vezető Kardos Györggyel szemben már ő képviseli a belső ellenállást. A kiadóban igyekszik átsegíteni a kényesebb kéziratokat a cenzúrán, kiáll Kardos autokrata és az embereket egymással szemben kijátszó igazgatói módszereivel szemben. A prágai tavaszra azután egyértelmű igent mond, az általa teljes mértékig ellenzett magyar bevonulás pedig hideg zuhanyként éri és kiábrándítóan hat rá. „Én '56-ban kívül álltam, csak néztem a felvonulókat [...] a prágai '68 viszont FELEMELŐ volt, reményteljes és boldogító! [...] MINDEN a gyönyörű tisztaságról szólt! Aztán – hát bevonultunk – – Porig voltam sújtva.”

'68-tól kezdve szembefordul a párt álláspontjával. Még mindig párttag, de már nem tud azonosulni a pártvezetés döntéseivel. Aláírja a Charta '77-et. A pártból való kilépésig végül további tizenhét év alatt, 1985-re jut el. „Lengyel Szolidaritás, Jaruzelski – aztán Afganisztán – ó, istenem – Ezekben az években én szinte már csak az alkalomra vártam, hogy megtegyem a döntő lépést: otthagyjam a pártot. [...] Használni nem tudok már, és úgyszólván semmivel nem értek egyet – hát akkor ki kell lépnem. [...] [M]ilyen felháborító, hogy a párttagokkal előre közlik, hogy mikor minek fog felmenni az ára, meg hogy most a rendőrök megint végiggumibotzták a március 15-én felvonuló fiatalokat...”

„Persze a Magyar Szocialista Munkáspártból azért nem olyan könnyű kilépni. Behívtak a kerületi pártbizottságra, [...] a kerületi titkár igen-igen nyájas helyettese fogadott. Szívhez szólóan előadta, hogy milyen nagy szüksége van ma a pártnak PONTosan az olyan elvtársakra, mint amilyen én vagyok, aki ugye a nehéz időkben, még a Köztársaság téren is, védte még a Pártházat is satöbbi [...] Kiléptem a pártból. Szabad voltam újra – hát ez is egyfajta szabadság. Hozzáteszem: azóta sem bántam meg, soha, egy percre sem. Csak azért nem volt ez könnyű nekem. Azért ha az Internacionálét hallom, még ma is végigfut bennem valami [...]”

A pártba való belépéstől a kilépésig eltelt negyven év. A társadalom zsidóellenessége és saját zsidósága elől egyszerre menekülő „túlélő” csak '56, '68, a lengyel Szolidaritás megalakulása és a Bibó-emlékkönyv után jut el a pártonkívüliség jelentette újfajta szabadsághoz. A történet, amely az üldözöttségtől az ellenzékiességhez vezet, egyúttal egy hosszú tanulási folyamat is. A negyven év ilyen módon nemcsak egy rossz korszak, nemcsak zsákutca, hanem a jövőre vonatkozó tanulsága is van: „Kiléptem a pártból. De nem óhajtok belépni semmiféle más »pártba« [...] Hogy én még egyszer az életben »pártfegyelemnek« vessem alá magamat – hát inkább nem. Ezentúl amit a magam eszével jónak és fontosnak tartok, azt fogom csinálni, és csakis azt. [...] [N]em akarok még egyszer bohóc lenni.”

Márványi tehát „megcsinálta a maga számvetését”: tisztázta saját maga számára, hogy saját zsidóságának relativizálása, a többségi társadalom perspektívájának figyelembe nem vétele, a háború után kialakuló viszonyok és meghatározottságok meg nem értése hogyan vezetett hamis ön- és valóságképhez, egy csalóka utópiához való ragaszkodáshoz, majd a kialakuló kommunizmus rémtetteinek szótlan eltűréséhez. A számvetéssel azonban saját életének tényeit újraírni nem tudhatja, és nem is akarja. Számára a Bibó-olvasás és az önmagába nézés igazi hozadéka nem is ez: ő Bibótól azt tanulja meg, hogy a zsidóság problémáira hogyan lehet az egész magyarság szemszögéből, a kommunizmustól radikálisan különböző választ adni, hogyan tudhat ő „szabad lélegzettel zsidó is, magyar is lenni”.

A kötet és Márványi Judit sorstörténete által a mindenkori olvasó számára felkínált történelmi kérdés ezzel szemben az, hogy az egyéni útkeresés életveszélyes buktatóit, a sérelmek elszívéséből sérelmek okozásához, majd onnan megint sérelmek elszívéséhez vezető utat minden egyes egyénnek és közösségnek a végtelenségig kell-e járnia, vagy mégiscsak lehet „tanulni a történelemből”, más emberek egyéni és (legalább saját) országunk kollektív sorsából. Hogy izmusról izmusra lehet csak haladni, vagy fel lehet szabadítani magunkat a „pártfegyelem” alól, ki lehet lépni a „párt” és a „pártok” kínálta torz perspektívákból – hogy megpróbálhassunk szembenézni saját társadalmunk és a minket körülvevő világ valós problémáival. A történelmi hibákra és traumákra adott hisztérikus reakciók helyett lehet-e felelősséget vállalni értük, illetve felvállalni és ezzel meghaladni őket – így lehetőség szerint felvértezve magunkat a társadalmat fenyegető hazug ideológiák ellen. Mert, mint Bibó írja, a „zavaros filozófiák féligazságai és a propaganda hazugságai csak akkor hatnak egyénekre vagy közösségekre, ha azokat nagy intenzitással átélte félelmes és félrevezető élmények hajlamossá teszik féligazságok és hazugságok elhívására, mert azok alapján öncsalásaikat igazolhatják, hiú reményeiket táplálhatják, hamis képzeleteikben megrögződhetnek, és bizonyos indulataiknak kielégülést szerezhetnek.” Az „egyensúlyozott lélekről” viszont, s ennek eléréséhez segíthet hozzá talán ez a kötet is, „a féligazságok és a propaganda hazugságai lepattan-
nak”. (Magvető, 2017)